

Δημήτρια ΙΘ'

Οκτώβριος
Νοέμβριος
1984

Θεσσαλονίκη

ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη

Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

της Αμερικανικής Σχολής

Κλασικών Σπουδών

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ-ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ο Ζωγράφος
του στρατηγού
Μακρυγιάννη

Γεννάδειος Βιβλιοθήκη
της Αμερικανικής Σχολής
Κλασικών Σπουδών

Οκτώβριος-Νοέμβριος 1984
Θεσσαλονίκη

Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο
Μακεδονίας

ΑΡ.	3335
ΕΠ.	
ΑΡ.	407
ΤΑΞ.	ΠΑΘ

H1K

avc. 2.

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ
ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ ΤΥΠΩΘΗ
ΚΕ ΣΤΗ GRAPHOLINE ΤΡΙΛΟΦΟΣ ΘΕΣ
ΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 1984
ΣΕ 2.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ★ ΕΚΔΟΣΗ: ΛΑΟ
ΓΡΑΦΙΚΟ - ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ★ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΚΘΕΣΗΣ:
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ - ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ & ΓΕΝΝΑΔΕΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟ
ΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ★ ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩ
ΦΥΛΛΟΥ: ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΛΑΓΓΑΔΑΣ ΚΑΙ
ΚΟΜΠΟΤΙ ★ ΕΓΧΡΩΜΕΣ ΔΙΑΦΑΝΕΙΕΣ:
ΜΑΚΗΣ ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗΣ ★ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΕΝΤΥΠΟΥ: ΣΩΤΗΡΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ ★
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: ΕΛΕΝΗ ΕΛΕΓΜΙΤΟΥ.

Το Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας παρουσιάζει στο κοινό της Θεσσαλονίκης τους 24 πίνακες ζωγραφικής του *Ζωγράφου του στρατηγού Μακρυγιάννη*, που παραχωρήθηκαν από τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

Η εκδήλωση αυτή γίνεται στα πλαίσια των ΙΘ' ΔΗΜΗΤΡΙΩΝ και εντάσσεται στους στόχους του Μουσείου να φέρει το κοινό της πόλης μας κοντά σε σημαντικά έργα της λαϊκής, καλλιτεχνικής μας παράδοσης.

Οι 24 πίνακες της Γενναδείου είναι μία από τις 4 σειρές, πιθανότατα η σειρά εκείνη που ο Μακρυγιάννης δώρισε στον Όθωνα και την οποία απέκτησε ο Ιωάννης Γεννάδιος στη Ρώμη, το 1909.

Η ανάθεση από το στρατηγό Μακρυγιάννη σε Έλληνες λαϊκούς ζωγράφους —στον Παναγιώτη και το Δημήτριο Ζωγράφο— να εικονογραφήσουν την Ελληνική Επανάσταση, έδωσε σ' εμάς σήμερα την ευκαιρία να γνωρίσουμε και να εκτιμήσουμε την ποιότητα της ελληνικής λαϊκής ζωγραφικής της περιόδου.

Οι πίνακες αυτοί παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο κοινό της Θεσσαλονίκης.

Ευχαριστούμε θερμά τη Διευθύντρια της Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, κ. Μπεάτα Κιτσίκη-Παναγοπούλου, η οποία με πολλή προθυμία δέχτηκε να εκτεθούν τα έργα αυτά στην πόλη μας, τον καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης, κ. Μιλτιάδη Παπανικολάου, ο οποίος συνέβαλε ουσιαστικά στην πραγματοποίηση της έκθεσης των έργων αυτών στο Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, όλο το προσωπικό του Μουσείου και ιδιαίτερα την κ. Νέλλη Μελίδου-Κεφαλά, που ακούραστα εργάστηκαν για την έκθεση αυτή.

Ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου
ΝΙΚΟΣ Δ. ΔΙΓΚΑΣ-ΧΑΡΔΑΛΙΑΣ
Αντιδήμαρχος Θεσσαλονίκης

24 πίνακες του Ζωγράφου του στρατηγού Μακρυγιάννη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών

Πριν εβδομήντα πέντε χρόνια ο Ιωάννης Γεννάδιος, διπλωματικός αντιπρόσωπος της Ελλάδας στο Λονδίνο, λόγιος και βιβλιόφιλος και με πάντα στραμμένη την προσοχή του σε ότι αφορούσε την Ελλάδα, βρισκότανε στη Ρώμη. Εκεί έλαβε έναν κατάλογο πλειστηριασμού από την Libreria Antiquaria P. Luzzietti που ανήγγελε την πώληση σπανίων βιβλίων. Ο αριθμός 1513bis του καταλόγου τράβηξε ιδιαίτερα την προσοχή του. Είχε τον τίτλο «Αναγέννησις της Ελλάδος» και την ακόλουθη περιγραφή: 24 αξέχαστες υδατογραφίες πάνω σε χαρτόνια μεγάλα 64×50 των ετών 1836-39 καμωμένες από ένα συνταγματάρχη Έλληνα που πολέμησε στον πόλεμο της Αναγέννησεως... Όπως είναι γνωστό, γι' αυτές τις άξεστες υδατογραφίες πλήρωσε ο Γεννάδιος πολύ περισσότερο από ότι είχε υπόψη του να πληρώσει, γιατί βρήκε στον πλειστηριασμό κάποιον ανταγωνιστή που δεν τον ήξερε. Σ' αυτόν, φίλοι του Γενναδίου είχαν αναθέσει να αγοράσει τις υδατογραφίες για να του τις προσφέρουν σαν δώρο, μια που ήξεραν την αγάπη του για κάθε τι το Ελληνικό.

Ο Ιωάννης Γεννάδιος που γεννήθηκε το 1844, ήταν γιος ενός ήρωα της Επανάστασης και «διδασκάλου του γένους», του Γεωργίου Γενναδίου. Οι παιδικές του αναμνήσεις ήσαν γεμάτες από ιστορίες γύρω από τον αγώνα του 1821 και από την μετεπαναστατική περίοδο. Γι' αυτό και αμέσως εξετίμησε την αξία των είκοσι τεσσάρων υδατογραφιών του Μα-

κρυγιάννη οι οποίες σήμερα φυλάσσονται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη μαζί με τους 26.000 τόμους που ο Γεννάδιος προσέφερε το 1922 στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα.

Σαν όρο της προσφοράς του αυτής έβαλε την υποχρέωση της Σχολής να στεγάσει τις συλλογές του σε ξεχωριστή βιβλιοθήκη που θα είναι πάντα στη διάθεση του Ελληνικού λαού και των ξένων επιστημόνων.

Τώρα, με την έκθεση στο Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, δίνεται η ευκαιρία σε ένα μεγάλο αριθμό Ελλήνων να απολαύσει τις υδατογραφίες αυτές στο πρωτότυπό τους, έτσι όπως τις παρήγγειλε ο Μακρυγιάννης. Δεν είναι υπερβολή να τονίσει κανείς ότι λίγοι ήρωες της νεώτερης Ελλάδας μπορούν να συγκριθούν με την καταπληκτική φυσιογνωμία του Μακρυγιάννη. Σχετικά μ' αυτόν αρκεί να θυμηθούμε ότι γεννήθηκε στα 1797 ή 1798, σύμφωνα με τα Απομνημονεύματά του, στο μικρό χωριό της Δωρίδας, Αβορίτη. Η οικογένειά του ήταν φτωχιά, και μεγάλωσε μέσα σε μεγάλη ένδεια. Όταν ήταν τεσσάρων χρονών οι Τούρκοι έσφαξαν τον πατέρα του, κι ο Μακρυγιάννης έφυγε με τη μητέρα του απ' το χωριό του κι εγκαταστάθηκε στη Λειβαδιά.

Η πείνα και οι στερήσεις εξακολούθησαν ώσπου έγινε είκοσι χρονών, οπότε αρχισε να έχει μερικές επιτυχίες σαν έμπορος. Μεγάλο σταθμό στη ζωή του αποτέλεσε η μύησή του στη Φιλική Εταιρεία, που έγινε στα 1820, στην Άρτα. Από κεί και πέρα δόθηκε ολόψυχα στον εθνικό απελευθερωτικό αγώνα και τα επόμενα οκτώ χρόνια αγωνίστηκε μαζί με τόσους άλλους Έλληνες που δώσανε τη ζωή και την περιουσία τους για την ανεξαρτησία του τόπου. Στις εικόνες που εκτίθενται τον βλέπει κανείς να παίρνει μέρος σε πολλές μάχες. Πολέμησε σκληρά, τραυματίστηκε πέντε φορές, και στη μάχη του

Πειραιά εξακολούθησε να πολεμά και μετά από τον τραυματισμό του, δεμένος όπως ήταν με επιδέσμους. Τρία από τα τραύματά του δε θεραπεύθηκαν ως το τέλος της ζωής του.

Μετά την απελευθέρωση, ο Μακρυγιάννης εγκαταστάθηκε σ' ένα σπιτάκι στην Αθήνα, παντρεύτηκε μια Αθηναία κι απόκτησε μαζί της δέκα γιους. Το κράτος εντωμεταξύ του απένειμε το αξίωμα του *Πολιτάρχη των Αθηνών*. Οι ταλαιπωρίες του όμως συνεχίστηκαν αυτή τη φορά σε σχέση με την πολιτική. Τη μοναρχία ο Μακρυγιάννης την είχε δεχτεί στην αρχή με ενθουσιασμό σαν ένα σύστημα που θα έφερνε γαλήνη και ομόνοια στον τόπο. Γρήγορα όμως κατάλαβε ότι τα πράγματα δεν ήταν έτσι. Οι δημοκρατικές ελευθερίες και τα δικαιώματα του λαού δεν είχαν καμία κατοχύρωση και αυτό τον οδήγησε να πάρει μέρος στην Επανάσταση του 1843. Πιάστηκε, φυλακίστηκε και καταδικάστηκε σε θάνατο. Τελικά του δόθηκε χάρη, αλλά η παρακολούθησή του συνεχίστηκε για καιρό κι αφού γύρισε στο σπίτι του, που βρισκόταν στους πρόποδες της Ακρόπολης. Δύο χρόνια πριν από το θάνατό του, στα 1862, μετά την εκθρόνιση του Όθωνα, η τιμή και δόξα του Μακρυγιάννη αποκαταστάθηκε, κι όταν τελικά πέθανε τον έκλαψαν όλοι οι Έλληνες.

Στα 1836, ο Μακρυγιάννης πολύ δυσαρεστημένος με τα όσα έγραφαν οι διάφοροι ιστορικοί, σαν το Σουρμελή, Κάρπο, Παπαδόπουλο, Φραντζή, Περραιβό κι άλλοι που εξιστορούσαν την πολιορκία του Μεσολογγιού, την πολιορκία της Αθήνας, τις διάφορες μάχες και άλλα γεγονότα στα οποία ο ίδιος είχε λάβει μέρος και που ήξερε από προσωπική πείρα, κατέληξε σε ένα πολύ σπουδαίο συμπέρασμα: Το έπος της Ελληνικής Επανάστασης, εκτός από τα Απομνημονεύματά του, χρειαζόταν να ιστορηθεί και σε εικόνες, έτσι ώστε ο Έλληνας που δε

θα ήταν γραμματισμένος να μπορεί να καταλάβει το μεγαλείο αυτού του Αγώνα.

Στην αρχή πήρε έναν Ευρωπαίο ζωγράφο και προσπάθησε να τον βάλει να ζωγραφίσει τις διάφορες μάχες της Επανάστασης όπως αυτός ήξερε ότι έγιναν. Ο «Φράγκος» ζωγράφος ήταν συνηθισμένος στην εκλεπτυσμένη τεχνοτροπία της Ρομαντικής τέχνης της εποχής του που δεν ταίριαζε με την πραγματιστική αντίληψη του Μακρυγιάννη για τα γεγονότα που ήθελε να περιγράψει. Μετά από το δεύτερο πίνακα, ο Μακρυγιάννης έχασε την υπομονή του και, όπως λέει, στα *Απομνημονεύματά* του, τον *πλέρωσα και έφυγε*. Αποφάσισε τότε να φέρει από τη Σπάρτη στην Αθήνα τον Παναγιώτη Ζωγράφο, παλιό αγωνιστή, με τους δυο γιους του. Τους φιλοξένησε τρία χρόνια στο σπίτι του, από τα 1836 ως τα 1839, όσο κράτησε η δουλειά.

Μαζί με το Ζωγράφο επισκέφθηκε ένα ένα τα πεδία των μαχών. Οι εξηγήσεις που βρίσκονται γραμμένες κάτω από τις εικόνες που έχουμε σήμερα είναι ακριβώς όπως ήταν και η περιγραφή του Μακρυγιάννη.

Τελικά έγιναν τέσσερις σειρές από είκοσι τέσσερις πίνακες η κάθε μία σε gouache που προσφέρθηκαν στους διπλωματικούς αντιπροσώπους της Μεγάλης Βρετανίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας και στο Βασιλέα Όθωνα της Ελλάδας. Η τελευταία αυτή σειρά εκτίθεται σήμερα και είναι αυτή που αγόρασε ο Γεννάδιος. Υπήρχε και η πρώτη σειρά από είκοσι πίνακες ζωγραφισμένους με λάδι σε ξύλο, που ο Μακρυγιάννης κράτησε για τον εαυτό του. Δεν τον ικανοποιούσαν όμως γιατί ήταν τα δοκίμια και τελικά από αυτήν τη σειρά χάθηκαν μερικοί πίνακες, όταν λήστεψαν το σπιτικό του την εποχή που ήταν φυλακισμένος. Οι υπόλοιποι εκτίθενται σήμερα στο Εθνολογικό Μουσείο.

Οι υδατογραφίες ήσαν αρχικά είκοσι πέντε. Η

τελευταία όμως που έδειχνε αλληγορικά το Βαυαρό Κόμητα Armandsberg να ξεριζώνει την Καρδιά της Ελλάδας χρειάστηκε να καταστραφεί για να αποφευχθεί δίωξη του Μακρυγιάννη. Τα έργα του Παναγιώτη Ζωγράφου εξασκούν μεγάλη γοητεία, ιδιαίτερα με τα ζωντανά τους χρώματα, και σ' αυτό συμφωνούν όλοι οι ειδικοί. Ο Fred Boissonnas που έγραψε τον πρόλογο στην έκδοση μεταξοτυπιών που έκανε ο Γεννάδιος στα 1926, υμνεί τη γνησιότητα του Ζωγράφου και τον αυθορμητισμό του που μόνο ένα παιδί μπορεί να έχει. Παρ' όλα αυτά αισθάνεται την ανάγκη να ρωτήσει: αν ο αυτοδίδακτος Παναγιώτης Ζωγράφος είχε σπουδάσει ζωγραφική σε επίσημη σχολή Καλών Τεχνών θα μπορούσε να γινόταν ένας *πραγματικός ζωγράφος*. Κι ο Boissonnas που θαύμαζε στην πραγματικότητα αυτούς τους πίνακες, περιορισμένος όμως από την αισθητική του στάθμη αναφοράς, εξακολουθεί να διαπιστώνει ότι αυτά τα αφελή, αλλά ακριβή παρ' όλες τις ατέλειές τους ντοκουμέντα έχουν σκοπό να χρησιμεύουν σαν δίδαγμα και σαν ιστορικό τεκμήριο.

Πραγματικά, το Ζωγράφο δεν τον απασχολούν ακαδημαϊκοί κανόνες όταν εκφράζει με την μεγάλη του καλλιτεχνική δεξιότητα τα γεγονότα που του ιστορούσε ο Μακρυγιάννης.

Έχουν περάσει εξήντα περίπου χρόνια από τότε που έγραψε ο Boissonnas και οι απόψεις μας για την τέχνη έχουν αλλάξει πολύ. Σήμερα, περισσότερο από άλλοτε, μπορούμε να εκτιμήσουμε το έργο του Παναγιώτη Ζωγράφου. Δεν είναι μόνο το χρώμα και το φως που μας θέλγουν. Είναι και το σχέδιο, οι μάζες που κινούνται μέσα στο χώρο, οι κινήσεις ή η στατικότητα, και η μεταχείριση του χρόνου. Δεν ενδιαφέρει πια όλους μας να ξέρουμε τι έγινε ακριβώς σε κάθε μάχη, ούτε οι μικρές λεπτομέρειες των ιστορικών γεγονότων, αλλά τα έργα του Πανα-

γιώτη Ζωγράφου ευχαριστούν και Έλληνες και ξένους με τη χρωματική τους αντίθεση και τη δύναμη της φόρμας τους.

Οι υδατογραφίες του Παναγιώτη Ζωγράφου ανήκουν στη Ζωγραφική έκφραση του τέλους του 18ου και 19ου αιώνα στην Ελλάδα. Είναι συγγενικές με τις τοιχογραφίες των αρχοντικών που περιγράφουν τοπία και ξακουστές πολιτείες. Ο θεατής βλέπει από ψηλά σε μεγάλη απόσταση σαν πουλί που πετά. Δεν ξέρουμε κανένα άλλο έργο του Παναγιώτη Ζωγράφου ούτε πριν, ούτε μετά την εργασία που έκανε για το Μακρυγιάννη. Δεν έχουμε όμως ούτε και από κανέναν άλλο ζωγράφο τίποτα όμοιο. Η ζωγραφική των τοιχογραφιών στα αρχοντικά δεν έχει περίπου ποτέ ανθρώπινες μορφές και ιδίως όχι μέσα σε έναν τέτοιο απέραντο χώρο.

Ο Παναγιώτης Ζωγράφος φαίνεται να έχει κάνει το δικό του συνδυασμό, αναμιγνύοντας διάφορες τάσεις και επηρεαζόμενος ή αντιγράφοντας από διάφορες πηγές. Έτσι δημιουργεί μια δική του τεχνοτροπία εντελώς ξεχωριστή.

Η αντιγραφή άλλων έργων ήταν παραδεκτή κατά την περίοδο της Βυζαντινής Τέχνης, αλλά εκεί συνήθως γινόταν μέσα σε πολύ περιορισμένα και αυστηρά πλαίσια.

Στις τοιχογραφίες όμως των αρχοντικών, συχνά συναντούμε παραδείγματα, όπου ο ζωγράφος αντιγράφει μόνο μέρος μιας γκραβούρας και συμπληρώνει έτσι το τοπίο του.

Εδώ ο Παναγιώτης Ζωγράφος στην έκτη υδατογραφία, όπου περιγράφει τις μάχες της Λαγκάδας, Κομποτής και Πέτα, φαίνεται να έχει εμπνευσθεί σε σχέση με τα έντονα χρώματα χωρίς σκιασμούς με τα οποία είναι ζωγραφισμένοι οι καβαλάρηδες του Ισμαήλ Πασά Πλιάσα, από οθωμανικές μινιατούρες της αρχής του 18ου αιώνα σαν το Surnama. Όμως η πλαστικότητα των σχημάτων των αλόγων

και οι αναλογίες τους είναι πιο κανονικές από τις οθωμανικές και ανταποκρίνονται περισσότερο σ' αυτές που βρίσκει κανείς στους αγιογράφους της Κρητικής Σχολής. Στο πίσω πλάνο ο Παναγιώτης Ζωγράφος είναι πάλι ο εαυτός του.

Και στη δεύτερη υδατογραφία, που αναφέρεται στην πτώση της Κωνσταντινούπολης, πρέπει να έχει εμπνευσθεί και πάλι το σουλτάνο και τους στρατιώτες του από παρόμοια οθωμανική μινιατούρα.

Η μορφή της αλυσοδεμένης Ελλάδας στο αριστερό μέρος του πίνακα είναι εντελώς διαφορετική και μάλλον μοιάζει να προέρχεται από δυτικό μοντέλο. Ο πρώτος πίνακας, αλληγορικός στο περιεχόμενο είναι λιγότερο ικανοποιητικός από τους άλλους. Εδώ, στα τρία τέταρτα της υδατογραφίας ο Θεός αποφασίζει ότι πρέπει να ελευθερωθεί η Ελλάδα, και άγγελοι φέρνουν κορώνες στους φιλέλληνες Βασιλείς, όπως και άλλος άγγελος κάνει το ίδιο για την Ελλάδα που στέκεται ανάμεσα στον Όθωνα και την Αμαλία. Σ' αυτά τα τρία τέταρτα του έργου αντιγράφει δυτικά μοντέλα και το σύνολο είναι κάπως άψυχο. Στο δεξί ένα τέταρτο που απομένει, έχει γεμίσει το λίγο κενό με μάζες λαού, στρατού και ιερέων, αλλά στη δική του τεχνοτροπία.

Εκεί που ο Παναγιώτης Ζωγράφος είναι θαυμάσιος είναι πρώτα στην εικόνα δέκα, στην *πρώτη μάχη των Αθηνών*, που θυμίζει θεατρικό σκηνικό. Το ίδιο στην εικόνα δεκατρία, που εικονίζεται η πολιορκία και μάχη του Νεόκαστρου, παρουσιάζει μια τέλεια οπτική αρμονία. Στην εικόνα δεκαεννέα η πολιορκία των Αθηνών (1827) πάλι θαυμαστό και σαν σχέδιο και σαν χρώματα και σαν κίνηση. Η εικόνα είκοσι, η μάχη του Ναυαρίνου, η εικοσιένα με το χάρτη της δυτικής Ελλάδας και τη Βόνιτσα και η εικόνα εικοσιδύο με τις διάφορες μάχες της Ανατολικής Ελλάδας και την Θήβα, δείχνουν πόσο καλά

χειρίζεται ο Ζωγράφος το χώρο. Ακόμη και σε μαυρόασπρα αντίγραφα, όπου δεν είναι πια το χρώμα που μας θέλγει, ο τρόπος που οργανώνει τις μάζες του μας καταπλήσσει. Υπάρχουν δύο τρόποι, λοιπόν, για να χαρεί κανείς τη ζωγραφική του Παναγιώτη Ζωγράφου, ή να απολαμβάνει μόνον τα χρώματα και τις φόρμες, ή να διαβάζει τις λεπτομέρειες, ζώντας ξανά τη δράση και το ηρωικό κλίμα του απελευθερωτικού αγώνα.

Για μας τους Έλληνες, τα έργα αυτά του Παναγιώτη Ζωγράφου έχουν ιδιαίτερη σημασία και πρέπει να συντηρηθούν για τις επόμενες γενιές. Η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη χρειάστηκε να κάνει μόλις τώρα μεγάλα έξοδα για τη συντήρησή τους, και σ' αυτήν την προσπάθεια βοηθήθηκε ιδιαίτερα από τη Μόμπιλ Όιλ της Ελλάδας που ανέλαβε τα περισσότερα έξοδα. Δεν είναι τυχαίο γεγονός το ότι για πρώτη φορά, αφού έγινε η συντήρηση, τα παρουσιάζουμε στην Έκθεση του Λαογραφικού και Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας.

ΜΠΕΑΤΑ ΚΙΤΣΙΚΗ - ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης
Διευθύντρια Γενναδείου Βιβλιοθήκης
Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών

